

УДК:94(477.63) «1941-1945»

І. А. Шахрайчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АНТИФАШИСТСЬКА БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945)¹

Проаналізовано основні аспекти діяльності однієї із складових частин руху Опору у регіоні в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Висвітлено широкий спектр проблем «малої війни» та її роль і місце у розгромі загарбників. Особливу увагу приділено формуванню настроїв місцевого населення, модуляції стратегії виживання в екстремальних умовах війни.

Ключові слова: окупація, радянське антифашистське підпілля, рух Опору, комуністичні осередки, повстання.

Проанализированы основные аспекты деятельности одной из составных частей движения Сопротивления в регионе в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. В ходе исследования проанализировано процесс становления и развития в регионе органов немецко-фашистского оккупационного режима и его социокультурная направленность.

Ключевые слова: оккупация, советское антифашистское подполье, движение Сопротивления, коммунистические группы, восстание.

У зв'язку зі зміною ситуації на фронті на початку січня 1942 р. ЦК КП(б)У зобов'язав Дніпропетровський обком посилити боротьбу з ворогом. Незабаром у Павлограді відбулася обласна нарада, на якій керівники підпільних осередків підвели підсумки роботи і окреслили план подальших дій. Особливу увагу було приділено необхідності всебічного укріплення і збільшення бойових і диверсійних груп. Учасники наради ухвалили рішення про максимальне застосування легальних засобів боротьби, для чого рекомендували розгорнути роботу із працевлаштування своїх людей до окупаційних установ [16, арк. 24].

Рішення січневої наради відразу почали втілювати в життя. Для проведення диверсійної роботи підпільники здобували зброю і вибухівку. Дніпропетровські підпільники Г. П. Савченко й І. П. Демент'єв викрали автомати, гранати і кулемет із автомашини, яка зупинилася на Запорізькому шосе неподалік від обласного центру. У січні 1942 р. за наказом обкому на ст. Павлоград спалено навантажувально-розвантажувальний майданчик [33, т. 1, с. 434].

На станції Нижньодніпровськ-Вузол діяла комсомольсько-молодіжна група І.П. Іванова. У січні 1942 р. члени групи на перегоні Ігрені-Іларіонове пошкодили рейки, і німецький військовий ешелон пішов під укіс. Наприкінці квітня 1942 р. на вагоноремонтному заводі патріоти спалили склад із обмундируванням, а в листопаді на станції Нижньодніпровськ-Вузол підпалили цистерни з паливом, що спричинило вибух ешелону з боєприпасами, який стояв поруч.

У Дніпропетровську за безпосередньої участі секретаря обкому на деяких

© Шахрайчук І. А., 2015

¹ Закінчення. Початок у випуску № 9 за 2014 р.

підприємствах було створено диверсійні групи. На заводі ім. Г. І. Петровського диверсійна група В. І. Лодягіна й А. К. Львова протягом 1942 р. знищила 300 метрів електрокабелю, підготовленого для відбудови водокачки в Кайдаках, зняла й закопала важливі частини електростанції доменного й мартенівського цехів [34, т.1, с.437]. На початку червня 1943 р. у залізничному депо станції Дніпропетровськ створено бойовий підпільний комітет (БПК) із 6 членів на чолі з В.Є. Анищенком. Комітет організував декілька вдалих диверсійних акцій: протягом 1943 р. члени комітету набивали шлаком труби паровозів, засипали пісок у букси, неправильно заливали підшипники. Так їм вдалося пошкодити 86 і повністю вивести з ладу 3 паровози [33, т. 1 с. 518]. У 1943 р. у Дніпропетровську внаслідок диверсії спалахнула велика пожежа у воєнному автопарку. У результаті згоріли ливарний завод і багато прилеглих до нього будівель [16, арк. 11].

Синельниківський райком партії сформував на залізничному вузлі диверсійну групу. Підпільники виводили з ладу паровози, вагони, обладнання станції. У лютому 1943 р. вони знищили водонапірну вежу, і гітлерівці змушені були відправляти паровози для заправки водою на станцію Зайцеве [16, арк. 276].

У вересні 1942 р. у Павлограді підпільники влаштували коротке замикання на високовольтній лінії, унаслідок чого був виведений із ладу силовий трансформатор на міській електростанції. Через це Павлоград і Дніпропетровськ на 9 днів залишилися без електроенергії. У жовтні 1942 р. на оборонному заводі № 55 Павлограда підірвано 2 склади зі зброєю і боєприпасами. У листопаді 1942 р. на перегоні Синельникове-Письменна розібрано залізничне полотно. У результаті ворожий ешелон із військовою технікою і боєприпасами був пущений під укіс [36, т. 1, с. 217].

Із квітня 1943 р. на Нікопольщині розпочала боротьбу патріотична група А.Я. Кардашева, яка налічувала 21 особу. У вересні 1943 р. член цієї групи П. Бояринов, який працював зчепником поїздів на станції Нікополь, направив у тупик військовий ешелон окупантів. У результаті залізничний шлях кілька годин був перекритий. Члени цієї ж групи Золотухін і Сапіга під час нальоту радянської авіації на станцію запалили смолоскип у паровозному депо. У результаті вдалих бомбових ударів було виведено з ладу декілька паровозів [29, с. 107]. Застосовували підпільники і методи індивідуального терору. Відомо, що за активної участі підпільного міськкому обласного центру готували замах на агентів СД – Валентину Шаблій і Степана Кравченка. Щоправда, замах не вдалося здійснити [33, т. 1, с. 216]. У листопаді 1941 р. здійснено замах на німецького офіцера в Дніпропетровську [22, с. 437].

Із розгромом німецьких частин під Москвою різко збільшилася кількість випадків саботажу на підприємствах Дніпропетровщини. Незважаючи на всі намагання німців, жоден завод, за винятком невеликих підприємств або цехів, не працював. На заводі з виробництва машин для молочної промисловості в Дніпропетровську діяла підпільна група на чолі з директором заводу Л. А. Берестовим. Група мала радіоприймач, випускала листівки, проводила агітацію серед робітників. У результаті завод вчасно не виконав жодного завдання окупантів. Більше того, на сусідній залізничній гілці робітники організували декілька аварій поїздів, через що залізниця і залізобетонний міст через р. Дніпро повністю були

виведені з ладу і їх не експлуатували [32, арк. 7–9].

Із великими труднощами окупантам удалося відновити два цехи трубного заводу, але незабаром випуск продукції тут було зірвано на два тижні. Згодом підпільники вивели з ладу електромагістраль, яка живила завод, і виробництво труб було зупинено надовго. За саботаж окупанти покарали городян тим, що 12 лютого 1942 р. вивезли з Дніпропетровська до Німеччини 700 найбільш кваліфікованих робітників [24, с. 546].

Спроби німців ввести в дію цементний завод у обласному центрі на повну потужність активно саботували місцеві підпільники. Завод, виробнича потужність якого становила 1000 тонн, давав лише 80–100 тонн. Член міськкому КП(б)У І.М. Тюрін залучив до саботажних акцій головного механіка заводу Лігачова і техника-плановика Давидова. Під їх керівництвом робітники різали паси, транспортні стрічки, кілька разів ремонтували один і той же агрегат. Складні роботи доручали некваліфікованим робітникам. Відсутність планово-запобіжного ремонту і плутанина в паспортизації не давали можливості німцям установити справжню причину поломок [33, т. 1, с. 402].

На початку окупації німці планували відбудувати мартенівський цех заводу ім. Ф. Держинського. Дізнавшись про це, дніпродзержинський міськком надіслав своїх агітаторів до робітників. У результаті саботажу відновлення цеху почалося лише в листопаді 1941 р., а монтаж агрегатів завершили аж у травні 1943 р. Так само повільно йшла відбудова листопрокатного цеху, де роботи були закінчені не в січні 1942 р., як заплановано, а в березні 1943 р. [36, т. 1, с. 414].

Активно застосовували саботаж і в сільському господарстві. Так, Синельниківський підпільний райком паралізував заготівлю сільгосппродуктів. Саботаж організували працівники райспоживспілки, які не запобігали розкраданню продуктів і зриву заготівель. У березні-квітні 1943 р. шляхом поширення бацил чуми патріоти організували падіж 3 тис. голів птиці. Було також приховано від оподаткування 500 бджолиних вуликів, знищено 75 свиней, призначених для здавання німцям. На знищену худобу укладали фіктивні акти про її падіж [31, с. 27].

Розлючені діями патріотів, німецькі спецслужби намагалися вийти на слід підпільників, що їм вдалося в лютому 1942 р. У Дніпропетровську вони заарештували 105 комуністів, багато з яких стратили [36, т. 1, с. 320].

Готуючись до літнього наступу 1942 р., німецьке командування вживало дієвих заходів для придушення партизанського і підпільного руху. Скрізь було введено систему заручництва, підсилені підрозділи гестапо і СД. При цьому німці намагалися якнайширше залучати лояльно налаштовані елементи і комплектували ними поліцію, адміністративно-господарські установи, вербували таємних інформаторів. Унаслідок дій зрадників фашисти завдали комуністичному підпіллю важких ударів. У Васильківському районі місцевий фотограф Назюта передав у гестапо негативи фотографій комуністів району, які збереглися в нього з часів обміну партійних документів. У березні 1942 р. багато підпільників було заарештовано.

До провалів призводили також легковажність підпільників і недотримання ними правил конспірації. Так, секретар Синельниківського підпільного райкому

закопав у дворі одного з підпільників списки членів організації, про що знало багато сторонніх осіб. Незабаром про це дізналося гестапо, у результаті чого було розгромлено всі явочні квартири і розстріляно 16 підпільників [16, с. 72].

Поновлений у травні 1942 р. Дніпропетровський підпільний міськом партії на чолі з Г. Савченком налічував близько 200 чоловік. Але влітку німці завдали тяжкого удару організації. 9 липня вони схопили підпільників Дементьєва, Кудіна, Гафурову, Шепітько та ін. У жовтні було арештовано Савченка, Кулакову, Кулакова, Сондака і Самарського, у грудні – більшість членів комсомольської організації Амур-Нижньодніпровського району. Усього з Дніпропетровської підпільної організації з липня 1942 р. по січень 1943 р. було заарештовано 85 чоловік, із них розстріляно – 43 [24, с. 251].

У липні 1942 р. було викрито секретаря Дніпропетровського підпільного обкому М. І. Сташкова, який, витримавши всі тортури, не видав підпільної мережі. Імена провокаторів підпільник зазначив у записці, яку наприкінці листопада 1942 р. йому вдалося передати на волю [28, с. 246]. Сташков був розстріляний німцями в січні 1943 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР 2 травня 1945 р. М. І. Сташкову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Пізніше одна з вулиць Дніпропетровська буде названа його іменем, на набережній обласного центру йому споруджено пам'ятник, Слов'янська середня школа Межівського району Дніпропетровської області носить славне ім'я патріота М.І.Сташкова. Після арешту секретаря обкому комуністичне підпілля тривалий час залишалося без керівництва. Д. Г. Садовниченко в цей час перебував із звітом у ЦК КП(б)У, а після повернення у вересні 1942 р. він був обраний секретарем підпільного обкому, що активізувало роботу організації. Загалом у Дніпропетровську діяло 20 різних підпільно-комсомольських осередків із загальною кількістю членів – 268, у Кривому Розі – 17 (244 члени), у Новомосковському районі – 3 (90 членів), у Павлоградському районі – 8 (239 членів) [6, с. 165–170].

Визначною сторінкою бойової діяльності комуністичного руху Опору на Дніпропетровщині стало Павлоградське повстання в лютому 1943 р. У науковій літературі й суспільній свідомості поширені декілька версій розвитку цих подій, їх характеру та значення. За твердженням секретаря Павлоградського підпільного міському партії А. П. Караванченка, місто було звільнене підпільниками до приходу частин 35-ї гвардійської стрілецької дивізії [38, с. 44]. У своїх спогадах начальник штабу об'єднаних підпільних груп К.В.Рябий стверджує, що підрозділи Червоної Армії ввійшли до вже звільненого підпільниками Павлограда [18, с. 88]. Командир однієї з бойових груп Н.І.Лупир у листі на ім'я В.В. Шмиголя писав, що регулярні війська не зробили жодного пострілу, а місто звільнили підпільники й керовані ними партизани.

Питання «Про роботу партизанського загону і антифашистської організації м. Павлограда» розглядали 22 червня 1944 р. на засіданні Павлоградського міському КП(б)У. Вирішено вважати, що в результаті організованого повстання під керівництвом секретаря підпільного обкому партії Д. Садовниченка, а також командира об'єднаних збройних сил міста П. Кравченка Павлоград звільнено 16 лютого 1943 р. до приходу Червоної Армії [16, с. 1]. Іншу версію наводить

секретар Павлоградського міськкому КП(б)У С. Зайцев, згідно з якою німці були вигнані з міста спільними зусиллями повстанців і частин Червоної Армії 17 лютого 1943 р. [17, с. 8].

У звіті секретаря обкому Д. Садовниченка подано ще одну версію подій: «О четвертій годині ночі 17 лютого 1943 р. наші бойові групи надали збройну допомогу червоноармійцям, які підійшли, вдаривши німців з тилу. У цей час з боку с. Вербки діяла бойова група спільно з розвідчастиною Червоної Армії, яка тримала зв'язок зі штабом міських бойових груп. На дев'яту годину ранку 17 лютого Павлоград повністю звільнено від окупантів» (тут і далі переклад наш. – *І.Ш.*) [12, с. 3–7]. Ці факти доповнюють матеріали органів командування частинами Радянської Армії: «Павлоград звільнено 17 листопада 1943 р. частинами 35-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-го гвардійського стрілецького корпусу 1-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту. У звільненні Павлограда також брав участь підпільний загін на чолі з П. Кравченком» [13, с. 28].

Відомості, що стосуються Павлоградського повстання, можна знайти в Дніпропетровському обласному архіві, Центральному архіві Міністерства оборони Росії, архіві Управління СБУ в Дніпропетровській області, первинних документах Павлоградського міськкому КПУ, а також у збірниках документів часів Великої Вітчизняної війни, численній періодиці, аналіз яких дає можливість запропонувати авторську версію павлоградських подій.

Під час вступу до міста частин 35-ї стрілецької дивізії ЦК КП(б)У поставив перед павлоградськими підпільниками конкретне завдання: забезпечити збереження підприємств, установ, устаткування і надати практичну допомогу військам, що наступають, у ході взяття міста [9, с. 35–36]. У лютому 1943 р. члени підпільного Павлоградського міськкому партії розгорнули активну діяльність з організації збройного виступу. Керівництво операцією взяв на себе підпільний обком, який перебував у Павлограді, а безпосередніми керівниками було призначено П.О. Кравченка і С. С. Прібера. Для підготовки виступу задіяно весь підпільний міськком на чолі з Караванченком, розроблено план дій і означені терміни виступу бойових груп. До плану входило зосередження бойових груп у Павлограді та його околицях, а у випадку невдачі визначено план їх виходу в Богуславський і Кочерезький ліси.

Крім того, заплановано зосередження семи бойових груп: дорожньої жандармерії Павлограда (командир А. М. Нестеренко), дорожньої жандармерії с. Межиріч (І.Г.Носач), дорожньої жандармерії с. Богуслав (К.І. Шляга), павлоградських робітників (К.В.Рябий), міської жандармерії (Аркадій), об'єднаної групи І. Прудкого в складі поліцейських і колишніх колгоспників 1-го і 2-го хуторів, а також групи с. Городище.

Задовго до збройного виступу підпільники вели підготовчу роботу, зокрема проникли в каральні та адміністративні органи окупантів. У жандармерії служили командири майбутніх бойових груп Нестеренко, Носач, Шляга. Перекладачем у дорожній жандармерії працювала активна підпільниця К. А. Новікова-Таблер [37, с. 34–35; 25, с. 220–224; 27, с. 56–58]. Очолював усі бойові групи П. Кравченко. Починаючи з 10 лютого, бойові групи розпочали поступове розгортання своїх дій,

збирали і готували зброю і медикаменти, уточнювали персональний склад. В окремі групи виділили молодіжні, диверсійні й агітаційні підрозділи. До роботи залучали колишніх червоноармійців, комуністів і комсомольців.

У науковій і енциклопедичній літературі наведено однозначну версію збройного виступу павлоградських підпільників: виступ почався 16 лютого і завершився вигнанням окупантів із міста [11, с. 21 зв.]. Ці дані переходять із книги в книгу і вже не викликають жодного сумніву. Хоча ця версія і має певне документальне підтвердження [2, с. 24], її не можна визнати остаточною. Із аналізу наведених документів зрозуміло, що шлях до перемоги був непростий і тривав не одну добу. Датою початку збройного повстання слід вважати 13 лютого 1943 р. Саме в цей день у бій із ворогом змушена була вступити група підпільників під проводом А. Нестеренка й І. Носача. Тоді ж у районі шкіряного заводу було зібрано бойову групу підпільників, які служили в жандармерії. Окупанти, дізнавшись про це, направили на завод загін італійських солдатів. Почався бій, у ході якого підпільники, оточені в будівлі заводу, знищили десятки ворожих солдатів. Будівлю заводу було обстріляно із гармат, на неї німці навіть скинули авіабомбу. Смертельно поранений Нестеренко написав на стіні: «Нас було 21. Гинемо, але не здаємося» [20, т. 6, с. 181–189; 467, т. 2, с. 45–47]. Згодом їх захопили німці й розстріляли [4, с.201].

За завданням П. Кравченка з павлоградських хуторів для підтримки групи Нестеренка і Носача було направлено бойові групи І. Прудкого, М. Прудкого і А.Дяченка. Але вони не виконали поставлене завдання й участі в бою не взяли. Коли перша спроба збройного виступу зазнала невдачі, П. Кравченко і К.Новікова-Таблер пішли з міста і в подальших подіях участі не брали.

Початком другого етапу можна вважати той момент, коли зв'язковій О. Куликовій удалося перетнути лінію фронту й у Юр'ївці потрапити до штабу 4-го гвардійського стрілецького корпусу. Це була вже третя зв'язкова, яку надсилали підпільники до радянських військ, які наступали. Перші двоє – Константинов і Беляєв – пройти не змогли [17, с. 8]. Разом із Куликовою до Павлограда для координації дій прибув представник 4-го гвардійського стрілецького корпусу капітан М. Андросов. Керівництво підпілля, отримавши узгоджений план бойової взаємодії з підрозділами Червоної Армії, прийняло рішення виступити 16 лютого. Із наближенням до Павлограда підрозділів 35-ї дивізії підпільники активізували свої дії. У документах читаємо: «О 4 годині ночі 17 лютого наші бойові групи надали збройну допомогу частинам Червоної Армії, що підходили, вдаривши німців з тилу...» [3, с. 24]; «незважаючи на жорстокі репресії, особливо після 13 лютого, підпільники продовжували виконувати своє головне завдання – забезпечувати збереження підприємств, установ й устаткування. Вони не допускали руйнування складів та інших об'єктів. Більше того, за період 11–17 лютого вбито 93 і поранено понад 70 солдатів противника» [16, с. 33]. Після визволення міста до 100-го і 102-го гвардійських стрілецьких полків увійшли майже 200 павлоградців: «З передовими частинами РККА з наших бойових груп пішли загони Кравченка – 65 чоловік, Савченка – 50 чоловік, Єременка – 60 чоловік» [9, с. 35–36].

Отже, версія про те, що Червона Армія ввійшла без бою у звільнений

Павлоград, недостатньо обґрунтована. На нашу думку, вже в 1944 р. під час опису подій, складання звітів партійними комітетами і деякими учасниками підпілля були допущені неточності, а також перебільшена роль антифашистського руху в ході визволення міста. Вже тоді перевагу в трактуванні подій їх учасники надавали ініціативі та діям бойових груп підпілля. Така позиція зрозуміла, однак навряд чи достатньо обґрунтована, оскільки достатніх для успіху сил і озброєння повстанці за тих умов просто не мали. Про взаємодію Червоної Армії і повстанців під час визволення Павлограда в газеті «Правда» від 24 лютого 1943 р. зазначено: «Населення взялося за зброю... Разом з червоноармійцями павлоградці били німців, і чимало фриців загинуло від їх рук». Факт збройного виступу підпільних груп підтверджує у своїх мемуарах «Кампанія в Росії» італійський офіцер М.Карлоні, який у той час командував обороною Павлограда. У розділі «Оборона Павлограда» він пише: «У цей же час, наче за встановленим сигналом, повстало населення і почало нападати на війська, стріляти з будинків по резервних підрозділах, патрулях і поодиноких солдатах... Перші російські частини проникли в місто, і бої почалися за кожний дім. Передача повідомлень і рух ординарців були ускладнені через вогонь, що вівся з будинків» [17, с. 9–12].

Основна складність у висвітленні даної проблеми полягає в слабкості джерельної бази. З огляду на специфічні умови, із конспіративних міркувань підпільні більшовицькі організації не вели жодної документації чи записів. Звіти складали в основному після визволення території області від фашистів. Багато подій та їх оцінки було викладено суб'єктивно, із значними перебільшеннями. Необхідність документальних підтверджень кожного факту «поступилася місцем» апофеозу перемоги. Виникло підґрунтя для надто вільного тлумачення фактів, поспішних висновків і навіть фальсифікацій.

Скрупульозно опрацювавши архівні документи, що стосуються повстання, можна зробити такі висновки: а) хронологічні рамки збройного виступу Павлоградського підпілля: 13–17 лютого 1943 р.; б) збройний виступ не вдалося розпочати організовано, підпільники змушені були вступити стихійно, розпочавши бойові дії з огляду на превентивні заходи ворога; в) встановлено, що Павлоград був звільнений спільними діями 100-го і 102-го гвардійських стрілецьких полків Червоної Армії за активної підтримки павлоградського підпілля і населення міста, збройний виступ яких прискорив вигнання німців. Невдовзі, зосередивши значні сили, 22 лютого німці розпочали контрнаступ, і радянські війська змушені були залишити Павлоград. Частина повстанців відійшла з Червоною Армією, частина – у навколишні села, де і переховувалася до остаточного звільнення міста у вересні 1943 р. Завдяки злагодженим діям повстанців удалося зберегти незруйнованими майже всі підприємства Павлограда, склади з продовольством і лінії зв'язку. Червоній Армії було передано 9 тис. тонн зерна, 730 голів великої рогатої худоби, 135 свиней, 130 коней, 14 автомашин і 1 млн крб [14, с. 19].

В умовах наближення фронту до місцевостей, в яких діяли підпільники, надзвичайно важливою була допомога підпільників безпосередньо Червоній Армії. Так, у лютому 1943 р., коли радянські війська відступили від Синельникова, на бойовищі залишилося 56 важкопоранених червоноармійців.

Члени підпільного райкому відвезли їх до районної лікарні. Патріоти організували за допомогою жінок збирання білизни і продуктів для поранених. Коли ж поранені червоноармійці почали одужувати, 16 із них оформили як померлих, а для 24 чоловік, забезпечених підробленими документами, влаштували втечу [14, с. 19].

У інфекційній лікарні Дніпропетровська, яка обслуговувала військово-полонених, працювали 16 підпільників, якими керували лікарі Є. Г. Попкова і А.Ф. Хохуля. Ставлячи фіктивні діагнози здоровим полоненим, вони добивалися їх звільнення з таборів як безнадійно хворих. Так було звільнено майже 800 червоноармійців [36, т. 1, с. 47].

Із наближенням фронту до Дніпродзержинська проти ворога виступила бойова група підпільників із 30 чоловік на чолі з П. Педіском. Разом із Червоною Армією група П. Педіска взяла участь у вуличних боях за місто. На допомогу дніпродзержинцям підійшли бойові групи Криничанського району, очолювані секретарем підпільного райкому В.С. Терещенком. Спільними діями Червоної Армії і партизан 25 жовтня 1943 р. Дніпродзержинськ був звільнений від окупантів.

За оцінками сучасних істориків, до літа 1942 р. в Україні продовжували діяти лише 10 % організованих радянською владою підпільних загонів (близько 2 тис. чоловік) [26, с. 167]. Але на кінець 1942 р. у нелегальній діяльності відбувся вирішальний злам. Підпільну мережу було не лише відновлено, а й значно розширено і посилено. У 1943–1944 рр. спостерігалось швидке кількісне збільшення кількості підпільних організацій. Усе більше людей долучалися до антифашистської боротьби. Наприклад, Дніпродзержинський міськом значно розширив свою організацію, яка на вересень 1942 р. налічувала вже 42 чоловіки. Восени в місті було створено ще кілька підпільних антифашистських груп, які об'єднували на кінець 1942 р. 49 чоловік [16, с. 74]. У вересні відбулося об'єднання комсомольсько-молодіжних груп Павлоградського, Петропавлівського, Синельниківського районів на чолі з Беляєвим [21, с. 123].

Про швидке зростання чисельності й вплив комуністичного підпілля в Україні свідчать і дані німецьких документів. У квітні 1943 р. начальник поліції і служби безпеки рейхскомісаріату України повідомляв у Берлін: «У цілому спостерігається зростання і створення великих груп комуністичної партії в Київському, Миколаївському, Дніпропетровському, Сталінському, Сімферопольському округах поліції» [7, с. 248].

Отже, ще до окупації області партійно-державні органи Радянського Союзу розпочали підготовку до організації підпільного антифашистського руху. На місцях залишилася частина партійного активу, який згодом став організатором і ядром підпільного руху. Вже під час окупації комуністичне підпілля, зважаючи на місцеву специфіку, стало головною силою руху Опору в області. Підпільний обком та його осередки на місцях не лише проводили основну пропагандистську, саботажну і диверсійну роботу, а й керували партизанськими формуваннями області й змогли організувати декілька власних бойових акцій, апогеєм яких стало Павлоградське повстання.

Більшість підпільників не були комуністами, що спростовує думку про те, що комуністичний рух Опору складався майже виключно з членів ВКП(б) і не мав беззаперечної підтримки в суспільстві. Здійснений аналіз дав підстави стверджувати, що радянський рух Опору мав значну підтримку на Дніпропетровщині. Більшість його учасників становили саме безпартійні, а комуністи і комсомольці виконували функції організаторів, керівної і активної сили.

У цілому діяльність антифашистського підпілля було спрямовано на масову агітаційну роботу з мобілізації зусиль населення на зрив економічних планів окупантів за допомогою саботажу, диверсій та підготовки до бойової взаємодії із радянськими партизанами і військами. Це відіграло важливу роль в антифашистському русі, зокрема в підвищенні ефективності збройної партизанської боротьби.

Незважаючи на важкі втрати, комуністичне підпілля вистояло, зросло чисельно і спромоглося очолити антифашистську боротьбу на території Дніпропетровської області.

Бібліографічні посилання

1. **Альохін В. І.** Синельниківщина – вчора, сьогодні, завтра... (час, події, люди) / В. І. Альохін. – Д.: Б.в., 2000. – 162 с.
2. Архів Управління СБУ при Кабінеті міністрів України по Дніпропетровській області. – Ф.285006. – Кримінальні справи Кравченка П.О. Відділ «А». Спр. 5824. – 392 арк.
3. Архів Управління СБУ при Кабінеті міністрів України по Дніпропетровській області. – Ф.285006 (П-4429). Кримінальна справа Новикової-Таблер К.А. Відділ «А». – Спр. 6003. – 182арк.
4. **Бушин В. С.** Нариси з історії Павлограда (до 220-річчя міста) / В. С. Бушин. – Д.: Ліра. 2004. – 304 с.
5. **Ветров І. Є.** В лісах під Новомосковськом: спогади партизана / І. Є. Ветров. – Д.: Промінь, 1968. – 224 с.
6. **Гладуш В. А.** Бойова діяльність антифашистського підпілля Придніпров'я в роки окупації України (червень 1941 – листопад 1943 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук / Віктор Антонович Гладуш. – К., 2000. – 16 с.
7. **Грицак Я.** Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
8. **Грушевой К. С.** Тогда, в сорок первом / К. С. Грушевой. – М.: Известия. 1973. – 271 с.
9. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.19, оп. 4, спр.4, арк.35.– Далі: ДАДО.
10. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 16. – 39 арк.
11. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 52 зв. – 94 арк.
12. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 113. – 88 арк.
13. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 156. – 28 арк.
14. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 130. – 129 арк.
15. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 253. – 8 арк.
16. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 1. – 303 арк.
17. ДАДО. – Ф. 19, оп. 4, спр. 252. – 48 арк.
18. Днепровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941 – 1945): сб. док. и матер. / сост. А. Ф. Стеценко. – Д.: Книж. изд-во, 1962. – 362 с.
19. Евгений Березняк рассказывает. Воспоминания майора Вихря. – К.: Довіра, 2010. – 184 с.
20. История Второй мировой войны 1939–1945: в 12 т. / редкол.: Н. Г. Андроников (глав. ред.) и др. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 4. – 688 с.

21. Історія міст і сіл Української РСР: Дніпропетровська область / голов. ред. П. Т. Тронько. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 959 с.
22. Итоги второй мировой войны: сб. ст. / под ред. А. М. Кузина. – М.: АН СССР, 1957. – 436 с.
23. Красные партизаны: малоизвестные страницы истории (1941–1944 гг.) / сост.: А. Гогун, А. Кентий. – К.: Укр. изд. союз, 2006. – 440 с.
24. **Косик В.** Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж-Нью-Йорк-Л., 1993. – 660 с.
25. **Кучер В. І.** Україна у Другій Світовій війні (1939 – 1945): посіб. для вчителя / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К.: Генеза, 2004. – 272 с.
26. **Лисенко О. Є.** Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2011. – № 4. – С. 165–195.
27. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944 / редкол.: В. Немятый (глав. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1985. – Кн. 1. – 399 с.
28. Народные герои / сост. Л. Ф. Торопов. – М.: Политиздат, 1983. – 303 с.
29. **Немятый В. Н.** В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии / В. Н. Немятый. – К.: Политиздат Украины, 1982. – 375 с.
30. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации / редкол.: И. В. Васильев и др. – Д.: Промінь, 1979. – 616 с.
31. Российский государственный архив социально-политической истории (г. Москва). – Ф. 17. – Центр. комитет КПСС, оп. 88, спр. 101. – 34 с. – Далі: РГАСПИ.
32. РГАСПИ. – Ф. 69. – Центр. штаб партизан. движения, оп. 1, спр. 563. Справки ЦШПД и УШПД о состоянии партизанского движения на Украине в марте 1943 – августе 1943 гг. – 36 с.
33. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Документы и материалы: в 3 т. / сост. Д. Григорович. – К., 1985. – Т. 1. – 518 с.
34. **Стахів Є.** Іван Білик – «Кость» / Є. Стахів // Укр. самостійник. – Мюнхен, 1958. – Т. 1. – 437 с.
35. **Тронько П.** Подвиг твоих отцов. Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны / П. Тронько. – М.: Молодь, 1970. – 209 с.
36. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза: в 3 т. / глав. ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Политиздат Украины, 1975. – Т. 1. – 544 с.
– К.: Политиздат Украины, 1975. – Т. 1. – 544 с.
37. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (г. Москва). – Ф. 288, оп., спр. 8, арк. 220–224; Ф. 866, оп. 1, спр. 9, арк. 34–35.
38. **Чайковский А. С.** За нами Большая земля. (Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941–1944 гг.) / А. С. Чайковский. – К.: Вища шк., 1990. – 341 с.
39. **Шайкан В. А.** КПСС – организатор и руководитель коммунистического подполья в Приднестровье в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1944 гг.): автореф. дис... канд. ист. наук / Валентина Александровна Шайкан. – Д., 1989. – 18 с.

Надійшла до редколегії 23.11.2014